

TÖLKEPÕHISEST TERMINIKORRALDUSEST

Tarmo Lilleoja

1. TEOLOOGILINE TERMINOLOOGIA

Eesti Teadusfondi grandid nr 5292 *Teoloogilise ja religioosse sõnavara struktuur ja areng eesti keeles* põhieesmärgiks on korrastada eestikeelset teoloogilist ja religioosset sõnavara ning avada see Eestis seni ulatuslikumalt käsitlemata valdkond interdistsiplinaarsele uurimistöele.¹ Üheks alateemaks on tõlkeproblemaatika käsitlemine. Minu kirjaliku tõlke magistriprojekti² eesmärgiks oli Eesti Metodisti Kiriku Kirikukorra seletava sõnastiku ja terminibaasi koostamine, mis haakus ülesandega korrastada eestikeelset teoloogilist sõnavara tõlkepõhisel meetodil.

Jätan kõrvale arutelu teemal, kas usukeel kuulub teoloogia või keeleteaduse pärusmaale ja lähtun deskriptiivse kahekeelse teoloogilise sõnastiku loomise vajadusest, toetudes tõlketeeoriale ja terminitöö põhimõtetele. Teoloogiat puudutava temaatika osakaal on Eesti meedias ja kirjanduses marginaalne, meie lähiajaloost tulenevatel põhjustel puuduvad selles valdkonnas põhjalikumad uurimistööd ja erialasõnastikud. Terminoloogilist segadust tekita-

¹ Rutiku, Siret, Eesti usukeel – *quo vadis?* – Usuteaduslik Ajakiri, 1/2003 (51), lk 133.

² Lilleoja, Tarmo, „Kirikukorra raamatu seletav sõnastik ja terminibaas“ (magistriprojekt), Tartu 2005.

vad vahel teoloogiliste ja religioossete tekstide pealiskaudsed tõlked. Avalikkus oleks tõenäoliselt tänulik teoloogiat puudutava oskusteabe eest, mis lähtuks terminitöö üldtunnustatud kriteeriumidest ja milles poleks esikohal dogmaatiline uskkondlikkus. Teisiti öeldes tähendaks see teoloogilise oskuskeele korrastamist terminoloogilis-keelelisest aspektist lähtudes.

1.1. Tõlketeooriat

Kui sõnastiku loomine on oma iseloomult empiiriline tegevus, mis toimub tõlketöö käigus ja kindlates piirides, siis läheb hea tulemuse saavutamiseks sageli vaja suuremat informatsiooni hulka, kui lõpptulemusena esitatakse.

Deskriptiivne terminoloogiatöö võib olla kas süstemaatiline (*subject-field-driven*) või *ad hoc* ehk tekstist lähtuv (*text-driven*). Kui on tegemist *ad hoc* terminitööga, st kui puudub piisav aeg materjali kogumiseks ja mõistete kategoriseerimiseks, on see erinevalt süstemaatilise terminitööst tekstist lähtuv (*text-driven*). See seisneb terminite otsimises tekstikorpusest, terminikirjete loomises, kontekstide dokumenteerimises, laiema konteksti uurimises, võimalusel ka mõistesüsteemi rekonstrueerimises³. See tegevus on süstemaatilise meetodiga võrreldes pealiskaudsem, kuid asjaolusid arvestades hea tõlketulemuse saavutamiseks siiski hädavajalik. Samas ei välista see süstemaatilist lähenemist mõistetele teadmiste rajatud (*knowledge-based*) põhimõttel. Tulemusrikas terminitöö eeldab kindlasti ainevaldkonna tundmist⁴ – teoloogilistele ja religioossetele terminitele vastete leidmine ja korrastamine eeldab kindlasti seda, et tõlkijal on piisavad teadmised teoloogia valdkonnas.

1.2. Terminikirje standard

Eesmärgiks on terminoloogilise informatsiooni korraldamine, mis seisneb selle salvestamises terminikirjetesse, millest koosneb

³ Wright, S. E., Budin, G. Handbook of Terminology Management. Vol 1. Benjamins Publishing, 1997.

⁴ *Ibid.*

andmebaas. See andmebaasi põhiühik koosneb omavahel grupeeritud andmekategooriatest. Andmekategooriaid, mis koosnevad andmeelementidest (*data element*) jaotatakse kolme suuremasse gruppi⁵:

- a) Termin ja sellega seotud informatsioon, mis sisaldab märksõna, sünonüümi, lühendvormi, sümbolit, pilti vm.
- b) Mõiste määratlusega seotud informatsioon, mis sisaldab valdkonna nimetust, definitsiooni, selgitusi, konteksti kirjeldust, märkusi vm.
- c) Administratiivne informatsioon, mis sisaldab daatumeid, töötaja tunnust, projekti tunnust, kirje numbrit, viiteid seonduvatele kirjetele, allikaid vm.

Süsteemaatiline tõlkepõhine terminoloogiatega on reguleeritud rahvusvaheliste standarditega. Eestil on standard EVS-ISO 1087-1:2002 „Terminoloogiatega. Sõnastik. Osa 1: Teooria ja rakendus“, mis defineerib termini ehk oskussõna, terminiartikli ja märksõna:

- a) Sõnastikus sisalduvad terminid on mingi mõiste sõnalised tähised, olles kas liht või liitterminid.
- b) Terminiartikkel ehk terminikirje on andmekogu, mis sisaldab üht mõistet kirjeldavaid andmeid. Iga terminikirje algab märksõnaga (Tabel 1).
- c) Märksõna on termin, millega algab terminikirje (Tabel 2).

1.3. Terminite liigitus ja märksõnad

Ainevaldkonna piiride selgitamiseks pöördusin Tartu Ülikooli Raamatukogu ja Rahvusraamatukogu normandmete osakonna poole, kus on tegeldud juba 1990ndate aastate algusest alates teoloogilise kirjanduse liigitamisega. Näiteks toon minu käsitletud Kirikukorra tekstikorpuse, mis on liigitatud vähemalt kahe indeksi abil:

- Religioon. Teoloogia. Indeks 287 (474.2) – Metodisti kirik Eestis
- Õigus. Õigusteadus. Indeks 348.87 – Metodisti kiriku seadus

⁵ *Ibid.*

1991. aastal otsustati Eesti raamatukogudes kasutusel olev liigitussüsteem lõplikult kooskõlastada rahvusvahelise süsteemiga *Universal Decimal Classification*, mille teiseks alaliigiks on religiooni valdkond⁶. Liik 211 sai nimetuseks: Jumal. Kõrgeim võim. Deism. Teism. Ateism. Kogu ateistlik kirjandus paigutati indeksi 211.5 nimetuse „Ateism“ alla. Muidugi lisandus palju uusi liike ja alaliike.

Seega on Kirikukorra puhul bibliograafilisel liigitusel esimene eelistus teoloogia valdkonnal, mida liigitab universaalne detsimaalklassifikatsioon (edaspidi UDK) alaliigi 2 alla. Lisaks indekseerimisele kasutatakse Eestis ka üha enam märksõnade andmebaase, mis võimaldavad otsijal kiiresti vajaliku allikani jõuda. Interneti kasutamine teeb selle väga hõlpsaks, eriti oluline on see selliste perioodikas ilmunud artiklite otsimisel, mis ei sisaldu üldkataloogides. UDK on Euroopa Liidus ametlikult kasutatav süsteem. Selle eelkäija, USAs üldiselt kasutatav *Dewey Decimal Classification*⁷ on Eestis kasutusel mõnes teoloogilises erakoolis, kuna selle religiooni puudutatavat liigitust on peetud mõneti sobivamaks (näiteks Eesti Metodisti Kiriku Teoloogilise Seminari raamatukogus). Mõlema süsteemi ainevaldkondade liigitused religiooni osas kattuvad oluliselt. Otsustanud tekstikorpuse osas religiooni valdkonna kasuks, paigutasin valitud terminid järgnevasse alaliikidesse: eklesioloogia, kirikulugu, dogmaatika ja liturgika (vaata Tabel 2). Kui kasutada raamatukogust kirjanduse otsingul märksõnadena neid liiginimetusi, peaks ideaalsel juhul üles leidma raamatud, mis sisaldavad ka minu vaadeldavaid termineid. Tegelikult toimub pidev liigituse areng ja suureneb märksõnade hulk, mille abil on võimalik vajalikku allikat leida. Interneti-põhiste andmebaaside arendamine muudab üha olulisemaks just sobivate märksõnade süsteemide loomise.

⁶ Kirsal, A-M ja Üksti, M. Eesti rahvaraamatukogude liigitussüsteem. Metoodilised juhendid. Tallinn, 1996.

⁷ Dewey, M. *Dewey Decimal Classification and Relative Index*. Edition 19. NY, Forest Press, 1979.

2. SELETAV LÜHISÖNASTIK JA TERMINIBAAS

Magistriprojekti eesmärgiks oli kogumiku *The Book of Discipline of the United Methodist Church in Northern Europe* tõlketöö käigus loodav mõistepõhine relatsiooniline andmebaas, mis lihtsustaks mõistetega seonduva informatsiooni salvestamist ning terminitööd teoloogilise oskuskeele keskkonnas. Praktilise tulemusena saadi 200 terminit ja nendevahelisi seoseid esitav sõnastik (tesauruse põhimõttel), mille mahtu saab piiramatult suurendada. Lisad ning terminibaas on CD-ROM-il programmis Microsoft® Access2000, sõnastik asub EMK veebilehel⁸.

2.1. Teema põhjendus

Tõlgitava teksti eestikeelne nimetus on Kirikukord, selles sisalduvad terminid kuuluvad teoloogilise oskuskeele valdkonda. Kirikukord sisaldab ühe uskkonna, Ühinenud Metodisti Kiriku kõige olulisemaid dokumente. Selle viis põhiosa sisaldavad kiriku põhikirja, õpetuslikke aluseid, kristliku teenimise põhimõtteid, sotsiaalseid põhimõtteid, organisatoorset ja administratiivset struktuuri, mitmesuguseid lisasid ja märksõnade registrit.

Eesti Metodisti Kiriku (edaspidi EMK) põhikirja järgi on EMK Eesti Piiskopliku Metodistikiriku õigusjärglane ja kuulub liikmeskirikuna Ühinenud Metodisti Kiriku (edaspidi ÜMK) Põhjala ja Balti piiskopkonda. ÜMK liikmeskond USAs on 8,3 ja väljaspool USAd 1,9 miljonit. ÜMK kuulub Metodisti Kiriku Maailmanõukogusse (*The World Methodist Council*), mis ühendab sarnase õpetusliku pärandiga kirikuid, mille liikmete koguarv maailmas ulatub 72 miljoni inimeseni⁹. EMK liikmeid on ligi 2000. Seoses nõukogude võimu poolt peale surutud isolatsiooni lõppemisega möödunud sajandi 90ndate aastate algul algas EMK välissuhtlus ja kiire integreerumine ÜMK ülemaailmsesse struktuuri. Lisaks sellele reguleeriti juriidiliselt riigi ja kiriku suhe seoses registreerimisega.

⁸ http://www.metodistikirik.ee/docs/emk_kirikukorra_seletav_s6nastik.pdf

⁹ <http://www.umc.org>

Nimetatud ja ka muud põhjused tingisid ingliskeelse dokumentatsiooni tõlkimist ja terminoloogia ühtlustamist. ÜMK iga nelja aasta järel avaldatav parandatud väljaanne *The Book of Discipline* on ingliskeelne Põhja-Euroopa piiskopkonnale mõeldud raamat nimetusega *The Book of Discipline of the United Methodist Church in Northern Europe* (edaspidi Kirikukord). Seoses EMK uue põhikirja kinnitamisega on ümber vaadatud seni kasutusel olnud terminoloogiat, samuti on avaldatud Kirikukorra erinevaid osi, kuid kogumik tervikuna on eesti keelde tõlkimata.

ÜMK kokkukuuluvuse (*connectionalism*) põhimõtte järgi on iga liikmeskiriku liige ühtlasi ka ÜMK ülemaailmse kiriku liige. Organisationsiooni puudutavad olulised normatiivsed dokumendid peaksid olema igale selle liikmele mõistetavad ja kättesaadavad.

EMK on esindatud kahe delegaadiga iga nelja aasta järel toimival peakonverentsil, mis eeldab selle töökorralduse head tundmist. Lisaks EMK liikmeskonnale võib eestikeelne Kirikukord huvi pakkuda kirikuõigusliku dokumendina, samuti uurimistöö allikana, näiteks teoloogia või õigusteaduse üliõpilastele.

2.2. Sõnastik

Projekti eesmärgiks ei olnud põhjaliku sõnastiku loomine, millest tuleneb ka esitatud leksikaalsete seoste nappus – puuduvad viited sünonüümidele, homonüümidele, polüseemidele jm. Oluliseks on peetud üksnes mõisteliste seoste esitamist ristviidete abil sõnastiku piires, mida kohtab entsüklopeediliste väljaannete puhul. See on oskussõnastik, mis võiks mahu suurenemise korral muutuda valiksõnastikuks¹⁰ ja esitada olulise osa EMK terminoloogiast. Tegemist on kakskeelse tõlkesõnastikuga, mis on tekkinud teisese terminiloome tulemusena. Sõnaraamatu tüüp on deskriptiivne ja korpusepõhine, st selline, mis kirjeldab valitsevat olukorda antud valdkonnas ja püüab mõistet üheselt kirjeldada tõlgitavast tekstist lähtudes¹¹.

¹⁰ Erelt, T. Eesti oskuskeel. Tallinn: Valgus, 1982.

¹¹ Erelt, T. Tavast, A. Eesti oskuskeelekorralduse seisund. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2003.

2.3. Allikad

Teoloogia valdkonna terminiallikaid on Eestis sõnastike näol ainult mõni ja ükski neist ei käsitle metodismiga seonduvat terminoloogiat. Puudub ammendav mõistepõhine inglise-eesti teoloogiline sõnastik. Valitud 200 terminit esinevad Kirikukorra erinevates osades. Üksikult võetuna kuuluvad paljud neist üldkeelde, osa neist kuulub ka näiteks majandus- ja õiguskeelde. Kõik nad kirjeldavad aga ÜMK reguleeritud ja selle liikmete poolt üheselt mõistetud korraldust.

Terminite valikul kasutati kolme liiki allikaid:

- a) ÜMK veebipõhine lühisõnastik¹²;
- b) EMK Põhikiri¹³;
- c) Erinevast teoloogilisest kirjandusest pärit metodismi dogmaatilised terminid.

Tõlgitud terminid liigitati nelja erineva märksõna abil, mida kirjeldab Tabel 1.

Tabel 1. Terminid ja märksõnad (väljavõte)

Termin lähtekeeles	Termin sihtkeeles	Märksõna
acolyte	akolüüt	liturgika
liturgical colors	liturgilised värvid	liturgika
annual conference	aastakonverents	eklesioloogia
cabinet priority	piiskopi eelistus	eklesioloogia
circuit rider	rändjutlustaja	kirikulugu
class	klass	kirikulugu
connection	kokkukuuluvus	dogmaatika
justifying grace	õigeksmõistev arm	dogmaatika

¹² [http:// www.umc.org](http://www.umc.org)

¹³ <http://www.metodistikirik.ee>

2.4. Probleemid

Terminite tõlkimisega seotud probleemid kerkivad esile siis, kui termin sihtkeeles üldse puudub või kui sihtkeeles on tavakasutuses ebaõnnestunud vaste. Terminile sihtkeeles sobiva vaste leidmine lahendab üldiselt ka kõik defineerimisega seotud raskused. Sageli muutuvad tavakeele sõnad terminiteks, kui nad defineeritakse kindlas terminisüsteemis¹⁴.

Deskriptiivse lähenemise tõttu polnud eesmärgiks terminoloogia normeerimine, kuigi terminikirje kommentaaridesse on lisatud ka parandusettepanekuid. Pigem on lähtunud tegelikult väljakujunenud sõnakasutusest, mis on kiriklikus kontekstis konservatiivne.

Tabel 2. Terminikirje näide

Märksõna	eklesioloogia
Termin lähtekeeles	annual conference
Definitsioon lähtekeeles	A regional, organizational unit of The United Methodist Church and the yearly business meeting of that unit, both presided over by a bishop. The business session is composed of equal numbers of clergy and laity. At least one layperson from each pastoral charge is a member. There are 63 annual conferences in the United States and 59 outside the U.S. in Africa, Europe and the Philippines. The conference is a time to review ministry, adopt policy and resolutions, and strengthen spiritual life. (http:// www.umc.org)
Kontekstinäide lähtekeeles	<i>Annual conferences</i> and cabinets are urged to assist in the development and strengthening of cooperative ministries by pursuing funding assistance from general Church, annual conference, and other sources for each cooperative ministry, including cooperative parish ministries. (The Book of Discipline, Part V, ¶ 206)

¹⁴ Erelt, T. Eesti oskuskeel. Tallinn: Valgus, 1982.

Termini allikas lähtekeeles	Alan K. Waltz. A Dictionary for United Methodists, 1991, Abingdon Press.
Termin sihtkeeles	aastakonverents
Definitsioon sihtkeeles	EMK Aastakonverents on EMK kõrgeim seadusandlik ja korraldav organ.
Kontekstinäide sihtkeeles	Korralise <i>aastakonverentsi</i> kutsub kokku piiskop üks kord aastas, tavaliselt aasta esimesel poolel, kiriku tegevuskava, aasta-aruande ja eelarve kinnitamiseks ja muude käesoleva põhikirja alusel aastakonverentsi võimupiirkonda kuuluvate küsimuste arutamiseks ja otsuste tegemiseks. (EMK Põhikirj, § 28 p 1)

Teoloogia valdkonnas, nagu ka mujal, on vajadus uute terminite loomiseks siis, kui tekib vajadus uut mõistet kirjeldada. Antud projektis tuli leida vaste mitmele terminile, mis märgivad mõnd Eestis veel tundmatut mõistet. Näitena võiks nimetada termineid *blended ministry, cooperative parish ministry, ecumenical shared ministry, group ministry, itineracy, larger parish, merged church, multiple charge parish, select society, federated church* ja *union church*.

Kasutades eesti keeles võimalikke võtteid terminite loomisel,¹⁵ moodustati mitu uut terminit liitsõna moodustamise teel, mis on lihtne võimalus uusi oskussõnu luua, näiteks:

ühendkogudus, valikühing, ühiskogudus, liitkogudus.

Kuna teoloogilises terminoloogias on rohkelt ladina keele baasil loodud termineid, siis termini *offertory* vaste loomiseks kasutati ladina päritolu morfeemi *ofert* ja saadi sõna *ofertoorium*. Samuti talitati sõnaga *acolyte*, mille vasteks saadi *akolüüt*. Sel viisil saadud võõrterminid peaksid suure tõenäosusega kasutust leidma. Sarnase

¹⁵ *Ibid.*

etümoloogiaga sõnad *preluudium* ja *postluudium* on kasutusele võetud.

Probleemne termin tõlkida on *itineracy*, mis kirjeldab metodismile ainuomast korraldust vaimulikus teenistuses, mida EMKs ei praktiseerita. Tegemist pole ühest kohast teise rändamisega, vaid kindlalt reguleeritud teenistuskorraga, mis sarnaneb ehk rotatsioonile diplomaatilises teenistuses. Termin *rotatsioon* ehk kirjeldabki seda mõistet sisuliselt.

On tehtud katse ka terminoloogiat uuendada ja kontekstile kohandada. Sõna *parish* eestikeelset vastet *kihelkond* ei kasutata, kuna see ei kirjelda enam üheselt tänapäeval väljakujunenud olukorda, milles sageli erinevate koguduste liikmeskondade territooriumid kattuvad. Nii võiks uueks vasteks olla *vastutuspiirkond*.

KOKKUVÕTTEKS

Ühe uskkonna, Ühinenud Metodisti Kiriku terminoloogia ammen-dav käsitlemine ületab kaugelt ühe magistriprojekti mahu. Kogu eestikeelse teoloogilise terminoloogia korrastamine kujutab endast võrratult suuremat väljakutset. Kui sellele läheneda süstemaatilise terminitöö vahenditega, ei tohiks see siiski lootusetuks ürituseks osutada ning tulemusel oleks suur praktiline väärtus. Abi saaksid eelkõige tõlkijad, kes hoiaksid terminibaasi kasutamise kokku aega ja energiat, samuti uurijad, kes andmebaase kasutades ja oma uurimistöö tulemusi lisades kindlustaksid sel viisil terminoloogilise järjepidevuse. Relatsioonilisse andmebaasi saab lisada kõike, mis võib taaskasutust leida ja selle lisaväärtuseks on võimalus vormistada muudetava tõlkesuunaga sõnaraamatuid.

Lisaks sellele tuleb Eestis endiselt mõelda ressurside säästlikule kasutamisele, mida nüüdisaegsed terminitöö meetodid pakuvad.